

JÓKAI ANNA

A sodródó ember

A Várkonyi Nándor-életmű legelevenebb, a jelenhez a legközvetlenebbül szóló része – s épp ezért okoskodásoktól talán a legveszélyeztetettebb is: *Az ötödik ember*. Hiszen végső soron rólunk beszél a történet: hogyan jutottunk fokozatosan a tudat elborulásának állapotába, miközben azzal kérkedtünk, hogy egyre élesebben és világosabban látunk. Az eredetről való lefűződések folyamatában a szellemi felejtés és az anyag felfedezése egyidejűleg hatott. Sodródunk az egyre sűrűbb és csábítóbb *egyoldalú* fizikai létbe. Az ember számára a renaissance-tól kezdve az élet nem eszköz többé, nem a belső tökéletesedés eszköze, mondja Várkonyi, hanem cél: önmaga és a természetnek megismerése. Ami minden valószínűség szerint szükségszerű – csak a *párhuzamos felejtés* nem az, a „voltaképpen miért?” – hanyagolása, miközben a felkutatott tényvilágot – az okozatokat – hurrával ünnepeljük. Az *őskor-ókor* még a Kozmosz rendjét akarta lemásolni, földi térbe és időbe helyezve, a Paradicsomot itt a földön visszaszerezni; a *középkor* megkísérelte ezt a Paradicsomot valódi helyére, az Égbe tenni újra. Ez volt az ősi emberi kultúra utolsó kísérlete önmaga visszaszerzésére, írja Várkonyi, s hozzáteszi a számunkra oly fontosat: *utolsó, de nem végső*. Ez korunk – és utánunk következő korok – reménye. Mert a középkor védekezése is egyoldalúságba torkollott végül, bosszút állt a semmibevert matéria, s megteremtette a renaissance eufóriáját. A transzcendens szemlélet helyét a fizika, a lélek helyét a mechanika, Istenét a matematika töltötte be. A renaissance emberének nincs szüksége megváltásra, elhajtja a keresztet. *Kereszttelessé válik* – mondja Várkonyi. S mond még valamit, ami vörös posztó lehet – kellő magyarázat híján – a tudomány szemében: a középkor akkor szakadt meg, amikor Ptolemaiosz világképét eltörölte a Kopernikusé: a Föld hirtelen nem középpont többé. A külső törvényszerűségek, tovább tárulkozva Giordano Bruno, Galilei, Kepler, Newton által, képesek arra, hogy megtévesszék az elmét: szellemi területen is hasonló következtetéseket vonnak le a fizikaiban megnyilvánuló tényekből, ugyanazt a módszert próbálják alkalmazni a rejtett szellem megfejtésére, mint amit az anyag megismerésére; s ez a tévedés vezet oda, hogy az ember rendeltetését, szerepét transzcendens értelemben összezsugorítják, de bezzeg uralkodónak kiáltják ki a természet felett. A „felsőbbrendű ember” átkos ideája ebből a bölcsőből kelt, mégha a klasszikus természettudomány egyébként vallásos, jámbor megalapozói nem is ezt akarták: csak a fizikai, anyagi többlet-tudás mögött nem volt elég szellemi erő, hogy az okok világát is kitakarja. Hiszen az, hogy a Föld mozog, s nem valamiféle leragasztott középpontban van, a transzcendens gondolkodás számára azt jelenti, hogy a rajta élő, étellel megajándékozott ember sem lecövekelve toporog, hanem a magasabb Naperők oltalma és hatása alatt utat tesz meg... Az ember nem véletlenszerű, periférikus lény, ő a Kozmosz kiválasztottja valamiféle nagy feladatra, ami a helybenjárást és a sodródást egyaránt kizárva, a megfontolt haladást várja el tőle. Az igazi téveszme akkor uralta el az ember történetét, amikor haladásnak hitte, s büszkén annak is nevezte, ami inkább vargabetű, s majdnem zsákutca volt. Ha süllyedtünk, mintha magasban lennénk, diadalittasan kurjongattunk. A megénekelte, színekben, ízekben-

illatokban dús, olykor feldicsért renaissance Várkonyi Nándornál – bizony, meghök-
kentő első hallásra – nem más, mint egy „bordélyházzal keresztezett zsványtanya
képe”. Az újkori, erőtől duzzadó, örömtől kicsattanó hős pedig valójában amorális,
tehát erkölcs nélküli ember. A kor uralkodó típusa a zsarnok; az egyén autonóm,
önhatalmú – „önmagának szabad alkotója”, aki erkölcs dolgában a „mindennapi élet
csírái közül az elfajulását választotta”, míg a művészetben igen sokszor örök értékű
művek teremtésére használta isteni erejét. Külön tanulmányt igényelne az a tömör,
nem esztétikai fogalmakkal dolgozó meghatározás, amivel Várkonyi a nagy művészt-
triumvirátust illeti: „Michelangelo a kor energia-kazánja, Leonardo da Vinci a kor
probléma-halmaza, Raffael a kor ünnepély-rendezője” – majd hármukhoz csatlakoz-
tatja Tiziant, mint a kor fejedelmét. Valószínű, hogy Michelangelo, Leonardo da
Vinci, Raffael mögött még több szellemi tapasztalat és okkult tudás halmozódott
– számomra az isteni gondolat és szándék átmentői voltak ők – a kor jellegzetességein is
túl. Sajnos, a későbbi „világintézők” inkább Machiavelli alapelveit hasznosították: „Az
eszköz ügyes, célszerű és sikeres alkalmazása nem bűnnek számít, hanem ellenkezőleg,
virtúnak, erénynek... Minél nagyobb arányú és simábban végrehajtott a gaztett, annál
több dicsőséget arat, minél hasznat hajtóbb a visszaélés, annál inkább igazolja magát,
minél rafináltabb a kicsapongás, annál messzebb megy a híre” – fogalmaz Várkonyi.
Ma is elmondhatná. Machiavelli amoralitása, majd Cesare Borgia politikus ravaszsága
volt az első kísérlet az állat alá süllyesztés igazolására, amit aztán a huszadik század ki
is teljesített. A vallásban is felülkerekedett az erőszak ösztöne, az inkvizíció után,
a torzuló katolicizmus ellen fellépő reformáció sem nélkülözte azt; hátborzongató
Várkonyi leírása a „Sacco di Roma”-ról, 1527. május 7-én, a szörnyű rémtettekéről, de
nem szívmengető az a tény sem, ahogy a reformációt tovább-reformálni akarók is,
éppen a sajátjaiktól, elpusztíttatnak. S ne felejtjük az ellenreformáció kegyetlen meg-
torlásait sem; gályarabság! Vallástörténészek – elkötelezettségük és egyéni érzékenysé-
gük mértéke szerint – e témában parázs vitát rendezhetnének; ami azonban bizonyos:
a hitet tüzzel-vassal védeni vagy terjeszteni, a keresztet kardra cserélni tilos, nem Isten-
től való. Az Iszlámmal szükségszerűen birkózó lovag nyomán feltűnt a „keresztelen
vitéz”, s gyakran bitorolta ördögi erő a pápai trónt. Meghonosodott Isten nevében
a legistentelenebb képződmény: a vallásháború. Ma is ez a legiszonyúbb, leghazugabb
álarc, amit az ösztönéletet élő izgága csoportok a féktelen gyilkolászás mámorában az
arcukra szorítanak.

A Krisztus által megváltott világ sodródott; a XIX. századig, amikor a materializ-
mus térhódításával Krisztus másodszori keresztrefeszítése – a szellemi régióban! –
meg történt, de ismét feltámadva, a harmadik évezredbe fordulóan, hozza, újra hozza
a kegyelmét, végre. De addig is: a *barokk*, a kiegyenlítésre törő tekintély-elv kísérlete
után még jobban besötétedett az ember spirituális horizontja. Jött az ünnepezt *felvilá-
gosodás kora*; a szellem-tudatlan egyén a pincemélyre jutva tudálékosan élvezi a maga-
gerjesztette mesterséges világitást, miközben a természetes fénytől szabad akarattal
elzárkózik. Ezt az elhomálylást hajnalpírnak nevezni – akár cinizmus vagy ízetlen
tréfa is lehetne, ha nem a tökéletes becsapottság állapota sugallta volna, ha a mértékte-
len hiúság csapdájába esett ember jóhiszeműen nem ezt vélte volna igaznak. Minden
másképpen van – vallja Várkonyi. A besötétedés látszik felvilágosodásnak. A negatív
játsszik pozitívet, a mélypont csúcspontot, a veszteglés előrelépést, *ha* komolyan vesz-
szük az alaptételt, hogy *van* a szellem, elsődlegesen egzisztált, onnan bukott ki az ember,
s oda tart vissza. Minden ezen múlik, ezen az igen-en vagy nem-en; aki a tagadás-

ban él, cáfolnia sem kell Várkonyi Nándor közléseit; számára egy nemlétező kályha képzelt melege az egész roppant életmű, aki viszont tudja és vallja az új néven Megnevezendőt, a ma még oly nehezen Megnevezhetőt, kincsesbánya résztulajdonosa lesz, s csak rajta múlik, hány rétegig hatol le, s mennyit képes birtokolni. Persze, bátorság is kell; szellemi szakértelem és némi gyakorlat: eligazodni a járatokban, aztán válogatni, csiszolni, és az esetleg belekeveredett „mégsem azt” félretolni... Nagy az utódok felelőssége. Aki pusztán érdekességet, kuriózumot lát Várkonyi Nándorban, helyesebb és becsületesebb, ha békén hagyja. Megsemmisítő hallgatással is eleget bántották. Végleg kiirtani azonban nem sikerülhet – mint ahogy megbízóját, az Örökistent sem sikerült az emlékezetből kitörölni. Bár a kísérletek megtörténtek – a történülés, a történelem folyamán számolhatatlanul – *mindig az emberen keresztül*, az ember szellemi lényét sorvasztva, mert azt a Gonosz is pontosan tudja: éppen a teremtett, s már-már elbitangolt ember-gyermek az istenség legérzékenyebb pontja. Ha meggyalázzuk az emberben az istenit, Isten kozmikus testében is megrándul valami. „Az ember fáj a földnek” – írta Vörösmarty Mihály. Hogyne fájna hát Istennek ez a mára-lett Föld! A felvilágosult butaság, a logoszt hanyagoló logika, a szeretettől megfosztott ész, a minden belátást elutasító vakszenvedély, a reális életfeladatokat cserbenhagyó meddő rajongás, vagy az éppoly reális szellemi munkálkodást lemosolygó közöny! Már a Voltaire és Rousseau-jelenség is bebizonyította, hogy az ellentétes állítások még nem jelentik azt, hogy kettő közül az egyiknek feltétlenül igaza van. Voltaire szerint a lélek nem több a méh zümmögésénél, Rousseau elhitelné a világgal, hogy azért nem illik bele, mert lelkileg fölötte áll, holott voltaképpen érzelmi parazita. Al-okosság és hamis érzelm: mindkettő bátorságnak tetszik, ahogy nekimennek a kor szokás-rendszerének, szinte fejfel a falnak, pedig nem bátrak, csak vakok. Út nyílik a sarlatánoknak, a csodadoktoroknak, politikai kalandoroknak, világ-szélhámosoknak és országbolondítóknak. Jön a *téboly*, persze az ész és erény fennen hangoztatása mellett, jön a francia forradalom, s a jakobinusokkal a *csőcselék-ember*... „A csőcselékember típus: minden rétegben megtalálható... fő jellemvonása a mértéktelen becsvágy, fordított arányban a hozzávaló tehetséggel... Az önkritika hiánya, a feltűnés – és szereplés – és sikervágy és főként a hatalomvágy megszállottá teszi, s minthogy nem bírja a versenyt, a rend a halála... eleve ellenzéki, »elnyomatást szenved«, s valóban elnyomott indulat, düh, bosszúszomj emészti, szövetségeket keres, bujkál... elsüllyed az alvilágba, összeesküvéseket sző akármilyen rend felborítására... demagóg lelkiismeretlenséggel szítja a tüzet, terrort szervez, ami kiirtja a jobbkat, s így diadalra viszi csőcselékhadát, s akkor végre élére áll.” Szomorú, hogy a tömegpszichózis normál embereket is csőcselék-lénnyé változtathat, ideig-óráig! S ez a csőcselék-ember csak tovább „fejlődik”, illetve süllyed lefelé, amíg a XX. században *főszereplő* lesz! Hamvas ugyanerre gondol, amikor arról beszél, hogy a tudattalan óceánja lassan elborítja az ember lelkét.

Várkonyi Nándor keményen fogalmaz: a XIX. századdal kezdődően az ember haláláról beszél. „Az ember, a Kozmosz szellemi fia meghalt”. Ha ez így, ilyen végtelenen és végzetesen igaz: ezen a planétán nincs mit kereskednünk többé. A „Bevégeztett” – a krisztusi utolsó szó a Golgotán akkor nem a megváltás szava, nem a beteljesült küldetés kinyilvánítása, hanem megadás a halál erőinek, s egyben ítélet a világ jövő sorsáról. Márpedig Várkonyi Nándor keresztény; nem csak deklaráltan, hanem teljes valójában az. Ne felejtjük: a hatvanas évek elején, Magyarországon írja, amit ír, alig valamivel ötvenhat és a megtorlás után, a személyi kultusz tapasztalataival vérben-csontjában, elsekélyesedett gondolkodási normák, kötelező politikai vigyorgás köze-

pette; ez kényszeríti a sokkoló sarkításra. Az ember halála ebben az olvasatban nem sirató-ének a tetem felett, – hatásában nem az, – hanem ébresztő, a tetszhalott serkentése. A hamis ideológiákat lelkes-lelketlenül szolgáló, s másokat is beugrató csőcselék-ember által megtagosított, szentségtelenített élet keserű láttelele, amit Várkonyi Nándor a XIX. századról, majd a nem kevésbé gyalázatos XX. századról felmutat.

„Fehérek közt egy európai?” – mint Thomas Mann, József Attila szerint? *Több.* Megébredt ember az alvajárók csapatában. Szilárd erő-központ, amíg a gyengék sodródznak, s lassanként elmállanak. Ugyanakkor senki sem vádolhatja őt, hogy a társadalmi valóságtól és a mindennapi húsba-vágó gondoktól elszakadt. Nem eszményíti sem a feudalizmust, sem a kapitalizmust, nem akarja megakadályozni a változást és változtatást – csak nem úgy, ahogy eltervelték és végbevitték. „A történelem bűne nem az volt, hogy egy korhadtt rendszert félresöpört, hanem hogy az elavult örökletes hierarchia helyébe nem állított újat, elevent, korszerűt... megtagadta magát a hierarchia lényegét, az érték rendjét, a kiválóság elvét: a minőséget, s helyébe megszervezte a tömeg, a mennyiség uralmát... Az emberi társadalom háztartásában is a szervek különbsége biztosítja a fennmaradást... A különbségek azonban nem ellentétek, hanem kiegészülések, csak a csőcselék-ember és prófétái kiáltják ki annak, mert maguk híjával vannak minden értéknek... Innen ered a csőcselék-ember örök dühe és olthatatlan hatalomvágya, ezért akar eltagadni, kiirtani, „egyenlővé” tenni minden hierarchiát rombolás, erőszak, mézárás árán... ezért állít fel zsarnoki diktatúrát, minthogy a versenyt nem bírja, s a különbözőség, a minőség, az érték a halálát jelenti. Ennek a ténynek felismerése kezünkbe adja az utolsó másfél évszázad (1800–1950-ig) történelmének kulcsát.” Tegyük hozzá: a legutolsó ötven év is így működött – s félő, az elkövetkezendő ötven sem lesz félresiklásoktól mentes.

Várkonyi Nándor nagyon is jól ismeri a korai kapitalizmus borzalmait; ismeri és részvétellel tárja fel: a gyermek-munkát, a robotot az éhbérért, a munkauzsort, az alacsony, tonnában és pénzben mért sikereket, az általános dehumanizációt. Nem azt mondja, helyes, maradjon csak így, hanem azt mondja: mindezt igazságos rendbe tenni nem lehet *kizárólag* az anyag által, a javak szétosztása útján, ahogy a kor számos teoretikusa (pl. Owen) akarták, mert „nem gondoltak arra, hogy az ember mégsem csupán gyomorállat, s még kevésbé arra, hogy a javakat általában nem osztják, hanem szerzik. Hogy vannak élehetetlenek, tudatlanok és tehetségtelenek, akiket talán nem ugyanannyi illet meg a javakból, mint a tudósokat és szorgalmasokat, továbbá, hogy vannak lusták, semmirekellők és veszedelmes gazemberek, akik nem javakra, hanem büntetésre méltók...Ez a lapos tömegszemlélet uralkodik az összes szociális és kollektivisták társadalom-tervezeten és elméleten a XX. századig” – fogalmaz Várkonyi. Ezek a „jót akarók” megfélemlítettek a bestiáról az emberben; a XX. század „osztályharca” azután nagyon is hatásosan épít erre a lappangó bestialitásra! S azzal sem számoltak, hogy a természetből még ki nem vetkőztetett ember könnyebben viseli a szegénységet, mint a szolgálókat. Többen áldozták életüket és egzisztenciájukat eszméért, mint kenyérért és anyagi javakért... A liberalizmus is a felszínen marad: a világgazdaság jótékony hatásában hisz, a piacot isteníti, a szabadversenyt; jól felfogott önérdékből származnak vívmányai: a rabszolgák, jobbágyok, nők felszabadítása, a rendi különjogok megszüntetése, törekvés az elmaradott népek kizsákmányolásának felszámolására... de nem a jelek, hanem az életfeltételek változtak meg a XIX. század végére, és a liberális felvilágosulás csak ezeket tükrözte. Az igazságtalanságok, a munkásság elégedetlensége, a nyomortünetek azonban ezzel nem szűntek meg – „a század végére a liberalizmus is

elvesztette a csatát.” Mindenesetre a polgárság uralomra jut, anyagi javakat halmoz fel – s közben ő maga is újfajta zsarnokká válva új tömegeket teremt: a földtelen parasztból és vagyontalan polgárból a proletariátust. „A kor igaz zsarnoka, igazi ura végső fokon az anyag” – összegzi Várkonyi. Ehhez igazodik a korai szocializmus *egyoldalú* vágyképe is: hogy mindenkinek a keze munkálkodjék, s ennek fejében a hasa teljen meg... A kapitalizmusban a *reklámot* használják, besulykoló ismétléseikkel, a tudattalan bombázásával arra, hogy a tömeget manipulálják – de manipuláció a *jelszó* is: nem tesz mást, mint magasrendű fogalmakat leegyszerűsít. „Szabadság”, hangoztatják a liberálisok, ami a gyakorlatban „az erők szabadságát és a gyöngék elnyomását teremti meg”, másfelől „menlevelet ad minden felforgatónak és uszítónak.” Ha pedig – a szocialista propagandában – a szabadság mellé odabiggyeszti az egyenlőséget is, a helyzet tovább bonyolódik: a szabadság és egyenlőség voltaképpen kizárja egymást, a testvériség pedig csak frázis marad. A szocializmus (azaz a magántulajdon megszüntetésének rendszere) olyan valamit ígér, amit nincs módjában megadnia, mert nem fér össze a lényegével: mindenki az állam alkalmazottja, nem független, alkalmazkodnia kell parancsaihoz, s politikai jogokat sem adhat az egyénnek, hogy különböző pártokhoz kapcsolódhasson, – azaz a szocializmusban a szabad ember eleve lehetetlenség. A gyönyörű hármas fogalom – fizikai, politikai szintérré lehúzva – így degradálódik jelszóvá, kisajátítható lesz, s végső soron üressé válik – teszem hozzá a kristálytiszt Várkonyiszóhoz, Rudolf Steiner, a XX. század nagy beavatottjának nyomán: a szabadság a szellem világában, az egyenlőség a jogi viszonyokban, a testvériség pedig a gazdasági kölcsönösségben hivatott a megvalósulásra... Hol vagyunk még ettől! Az állatalattivá süllyedt történelmet s az abban sodródó embert – aki egyszerre alanya és tárgya a borzalmaknak – azonban nagyon is ismerjük. Olyan közelmúlt ez, ami jócskán átnyúlik jelenünkbe és még a jövőnkbe is bepötytyözheti. „Az ember szoros értelemben vett állattá sohasem válhatik, mert az állat nem morális lény... éntudata és szabad akarata nincs” – mondja Várkonyi, „az ember, ha kivetkőzik emberi valójából, olyan lényé fajul, amelynek a természetben mása nincs: állatalattivá süllyed.” Ilyen állatalatti lény a korlátlan despota, s az a nyájként viselkedő, fokozatosan dehumanizált tömeg, amely szuggesztió hatására követi a maga despotáját. A XIX. század előkészíti, amit aztán a XX. század szörnyű zsenialitással kivitelez... A csorda követi kolomposait. Hogy hová, ma már nem kétséges. Nem az áldott legelőre, s nem az otthon kapujába. Az ún. „magasra fejlődött civilizációban” újra megjelenik a barbárság, mint *bestializmus*; ez már nem a régi, egészséges és természetes barbár primitivitás, hanem éppen a civilizáció segítségével patológikus jelleget öltött. A ledöntött hierarchia romjaiból nem a „hatodik”, megtisztult tudatú ember kel ki, hanem a népvezér, a proletárapostol, az ál-megváltó, aki az eszközül használt népek – hatalomra jutva – a nyakára ül, s olyan zsarnokává lesz, mint senki más... Addig is legyen botrány, csődület, toborzás – élén a terrorfiúval, gyakran az értelmiség deklasszáltjaiból. „A múlt század nevelte, s az újban a Földgolyó jelentős részének ura lett” – mondja erről a típusról a hatvanas évek elején Várkonyi. Azt pedig mi tapasztaljuk, agonizációjában is kártékony, ami Várkonyi életidejében még ereje teljében hatott, a keletkezett mutációk pedig az eredetinel is veszélyesebbek.

A fokozatos dehumanizálódás ebben az alig-múlt században a szellemi élet minden területén tombolt. Az irodalomban az üzemesítés mellett az emberietlen szemlélet győzött – mintha lemondott volna az irodalom arról, ami benne a legfontosabb, hogy tudniillik igenis *elsőrendű cselekvés*, nem pedig szimpla tükrözése az elsilányult világ-

nak. Így szülte meg a materializmus a naturalizmus művészeti formáját; az ember, mint lelki-szellemi lény, csak a kivételek műveiben őrződött tovább. Bárha azt hihetnénk, a XXI. századba átlépve, a művészet, az irodalom visszatalált oda, ahol eredeti jogosultsága van és további értelme rejlik ebben a nehezedő létben. De egyelőre a *töredék* hódít, az erényként vallott teljes bizonytalanság, bíbelődés valamiféle asztallapnyi puzzle-játékkal, amelyben hökkentően szabálytalan darabkák, vadszínezetű részletcskékké állnak össze – *ha* összeállnak – olyan unton-unt vagy éppen zavaros képpé, amiért aligha érdemes ennyit matatni. Mert az *idő* valóban drága! A mélypont a brossúra-szintű, politikai elvárásokat teljesítő irodalom volt, igaz – de már ideje lenne a jelentkező visszhatást legyőzni.

A tudomány is eszközzé vált a hatalom kezében, az emberiség leigázását és a Világegyetem meghódítását szolgálja. *Imperialistává* vált – az ún. szocialista táborban is. Látva a világ mai állapotát, műholdak és szondák keringetését, a számítógép egyeduralmát, az Internet-őrületet, a fülekhez nőtt mobil-telefonokat, sajnos, frissen hatnak a csaknem negyven éves Várkonyi-szavak: „Mindig lesznek szellemileg infantilis, erkölcsileg alacsonyrendű emberek, akik a technikában öncélt látnak, s imádni fogják.” De nyugalmi pontot, biztos kapaszkodót kínálnak a viták hevében, jelenünkben is az Ő megfontolt közlései: „Végelemzésben az embertől függ, vajon gépéhez (pl. órájához) igazodik-e, maga fölé rendeli, avagy segédeszközü használja, szolgáivá teszi.”

S hogy elpusztítja-e a totálissá fejlődött technika a Földet? Öngyilkos lesz-e az ember? A kérdésére világos a válasza: az attól függ, ha „...az ember hatalomszemlélete nem változik meg, s a tömegek dehumanizált magatartása folytatódik, akkor a pusztítás katasztrófális méretű lesz, a kozmikus csapásokhoz, Földtragédiákhoz, vízözönök-höz hasonló (a megjósolt tűzözön), mert a technika csakugyan elemi, kozmikus erőket mozgat. Ha azonban az emberkorokat alakító, kifürkészhetetlen törvények új szemléletre, új magatartásra készítetik majd az embert, új eszméket gyűjtanak ki elméjében, mindezeknek ki kell terjedniük a technika szemléletére, és meg kell változtatniuk alkalmazását. Ha az emberiség... nem a fölfelé vezető útra tér, akkor katasztrófája elkerülhetetlen, s a maradéknak előről kell kezdenie, mint Noah idejében.”

A nagy tudományos felismerések egyébként is akkor születnek a világban, amikor az ember belső alakulása módosul: új fajta pszichikai igényei támadnak, életérzése megváltozik. Ahogy pl. az ember tudata alatt úgy kezdte érezni, ő állat, fellépett a színre Darwin. Az állatot kereste magában az ember: meg is találta. Parancsuralmak, Hamvas szóhasználatában „rémállatok” is így jöttek létre; a vezérállat a nyáját a legrosszabb elemekből toborozza. A legalacsonyabb szintűjük – szellemi eredetiség és függetlenség híján, így *hasonló* érték-képzetekkel – alkotják a legnagyobb csoportot, mintegy beszívják az alkalmazkodókat, a könnyen hívőket; s örömmel csatlakoznak a gyűlöletre vagy irigységre hajlamosak is. Ami közös, és összeköti a vezért a nyájával: a céltalan és zavaros *erkölcsi relativitás*, a mértékként, mintaként működő szilárd erkölcsi középpont tagadása. Az ön-és fajfenntartás mellé társul a hatalom ösztöne, a mohó dicsőségvágy. Al-mítoszok démonizálják a politikai és társadalmi légkört: a hitleristák a vér, a faj mítoszával „dolgoztak”, a bolsevizmus az osztályharc és a dialektika mítoszával. Az emberiesség hangoztatása a marxisták szemében burzsoá csökevény, a náciizmusnak dekadencia. „Veszélyesen kell élni. Mint a dzsungelben.” Így tette a XX. századot a történelem legijesztőbb dzsungelévé a legförtelmesebb dúvad, amit a természet ismer: az embervoltából kivetkőzött ember. A társadalmi igazságtalanság elleni harc címén, ezen a szinten művelve, hangsúlyozom, valójában nem folyik más, mint

az éhfarkas háborúja az erszényes hiéna ellen. Micsoda tömör kép, milyen hátborzongatóan pontos definíció! Milyen nagy stílusművész is Várkonyi, miközben elsődlegesen a szellem tudósa! Józansága láttatja: Őrültek hajtották maguk alá a világot. Várkonyi Russel-t idézi: „Az őrület sikere az irodalomban, a filozófiában és a politikában egyik sajátossága századunknak, és az őrület sikeres formája majdnem teljes egészében a hatalmi ösztönből vezethető le.” S ez a tébolyodottság – az együgyű támogatók, a cinkostársak és a harci felszereltség miatt – észrevétlen marad, teszi hozzá. Csak a múlt századra illő szavak? Egy század vége nem a katonai parancsok végrehajtásának pontos ideje. Nem elvágólag érnek véget a dolgok – s a csíra sem a gyorsított felvételek ütemében szökken szárba. Talán nem kap a talaj, a humusz elég tápot, mivel a szabadsághoz való viszonyunk még ma is ködös és rendezetlen. Talán ma is csupán beszélünk a szabadságról, annak szellemi természetét nem vesszük elég komolyan. A szabadság nemcsak jog, hanem kötelesség is, birtokába csak öntudatos lény juthat, aki tudja, *lelke fenntartása* az igazi cél, s ezért szabadságának célja is ez; ugyanígy az emberek közössége, a társadalom anyagi fenntartása sem lehet öncél, magasabb rendeltetése van... A család feltekint e nemzetre, a nemzet a kerek Földre, a Föld a Kozmoszra. S „ha egy nép valóban szabad, nemcsak hibái fejlődnek szabadon, hanem jó tulajdonságai is...” Nem töpörödni, hanem nyújtózkodni kell. A régi ember Istene képét a maga hasonlóságára alkotta meg, mintegy lehúzta az istenséget, a kereszténység Atya-Fiújához azonban, reméljük, mi növünk fel, hiszen a Biblia szerint Isten minket éppen saját hasonlóságára szánt. A liberalizmusnak kizárólag egyénre szabott szabadsága önzés, amely kiprovokálja az álkollektivizmus fából-vaskarika tömegszabadság-eszméjét – egészen odáig, hogy aztán Lenin, egy bakugrással nyíltan kijelentheti: a szabadság-eszme polgári előítélet! Az új ezredév elején pedig – mintegy visszaütéseként a korlátozásnak – többen ott tartanak, hogy csak azt érzik szabadságnak, ami eltér a normálistól, a középponttól, a devianciát ünneplik, s a szellemi-lelki egészséget egy kissé lemosolyogják. A transzcendens gondolkodás többé nem tiltott, mint a szocializmusnak nevezett diktatúrában, hanem kigúnyolt, perifériára szorított; a begyöpösödött elme terméke azok szemében, akik ténylegesen az imbecillitás tünetét mutatják: mert miután semmit sem értenek meg, mindentudónak hiszik magukat. „Márpedig – mondja Várkonyi – amely egyén, közösség, állam elrúgja magát a transzcendens vezetéstől, megtagadja magasabbrendű célját, szükségképpen és kivédhetetlenül az anyagi-állati szférába süllyed.” Ezért lesz Lenin és a kommunista társadalom legfőbb ellensége az Isten. „Minden vallásos gondolat,... sőt, minden célzás erre a gondolatra, kimondhatatlan aljasság” – ezek Lenin szavai. S nem nyílt meg a Föld *azonnal*, csaknem egy századnak kellett eltelnie, hogy a betelt hamisságot a hátáról végre levesse. S bizony, ismerjük be, cinkossá vált ebben a „tartósításban” az ún. „szellemi elit” (írók, művészek, tudósok) nagyrésze; megtagadták legszebb hagyományaikat, a fáklya kialudt a kezükben, helyette tömjénezőt lengettek a zsarnokok előtt, mint isteneik előtt. Ez a prostitualizálás napjainkban is tart – ma azonban Mammon az, aki javakat oszt és kegyet gyakorol, lágy, kellemes, mindazonáltal spekulációkban gazdag, izgalmas életet ígér, annak, aki beugrik és elhiszi: úgymint csak ideig-óráig tart minden, az ember sorsa tenyészet és enyészet. Verseny címén hadd pusztuljon a férgese! A kilátás nem túl fényes, ha a magunkásta gödörből ki nem kecmergünk valahogy. Egyre aktuálisabb Várkonyi figyelmeztetése: új alternatíva felismerésére van szükség – vagy bennragadunk a mézzel-vérrel kibélelt veremben, vagy megindulunk újra fölfelé, biztos kapaszkodót keresve. *Elég a sodródásból!*

Hiszen a XX. század társadalmi alternatívája lehangoló és megoldás nélküli volt: szabadság és éh-halál – vagy szolgálalkúság és kenyér. Megszületett a vágy a nagy diktátor után. „A tömeg és a zsarnok egymásra talált a történelem mélypontján, az egyetemes csődben.” Hitlerista egyenruha, Cseka-bőr kabát – mintha pillanatnyi védelmet, előnyt nyújtana. S felettük a „felsőbbrendű ember”, *Nietzsche* árnyéka; a nietzschei sors tanulsága nélkül. Nietzsche, aki magát teszi (tenné) istenné, aki szerint a felsőbbrendű ember a Föld értelme, Isten meghalt, a kereszténység bomlás-termék, ami rab-szolga-alkatúak irigységéből és bosszúvágyából keletkezett... Nietzsche legalább egy dologban nem hazudik: nyersen bevallja, hogy a nyáj pusztán lépcsőül szolgál a csúcsra hágóknak. Nietzsche monumentális harca Istennel elmebajba torkollott – elmebajának nem oka volt, hanem *célja*: ennek árán jutott a megvilágosodás küszöbéig. Titáni harca merénylet a Megfeszített ellen – ő a jelképe az ember hübriszének, a mindentudás gőgjének; az elfajult anyaghit sűrűsödött össze vélt ön-istenségében – minősíti Várkonyi. Mert *úr* nem az, aki hatalommal bír és ezért parancsolhat, hanem az, aki nem szorul senkire, független, és önként engedelmeskednek neki... De a „felsőbbrendű ember” a tömeg függvénye, tömeg nélkül csak fikció! „Nem Isten halt meg, hanem az ember, éppen azért, mert kilökte magából az istenit.” – így Várkonyi. Enyhítem: az az ember, aki kilökte! Nietzsche előtt a szakadék akkor nyílt meg, amikor felismerte, hogy a megfeszített Isten nem halott, s midőn a megfeszített Isten ígését saját szívében hallotta visszhangozni. Idézzük fel a pillanatot: Nietzsche meglátja, amint Turin utcáján egy kocsis a lovát ostorozza; odafut, térdre hull és sírva átöleli az állat nyakát. Ez megzavarodásának első jele – de mélyebb értelem szerint ekkor feszült rá a keresztre ő is, a szeretet és szenvedés istene mellé. Megtalálta *magában* az Istent. Lávaként áradó műveinek ellenében „a Megfeszített csak egyetlen szót suttogott: szeretet, de ez valóban Ige volt, azaz *tett* is.” Nietzsche tudatos vagy tudatalatti követői nem ehhez a térdre hulló, elméje-törött Nietzschéhez nyúlnak vissza, hogy a következtetéseket levonják, hanem – s ez tévedésük vagy bűnük – a diadalmas, minden rosszat igazolni képes, pöffeszkedő Nietzschei Én-hez; a téveszméket társadalmi valósággá váltják.

Új tünemény jelenik meg az emberiség szélsőségektől zaklatott történetében: s ez az *antitalentum*, aki-ami a gonosz kezére játszik. Nem a tehetségtelen, valamiben járatlan-ügyetlen, tehát *valami nélküli*, hanem a valódi *ellen* hatásosan működő személy meghatározása ez. Az „anti” előrag nem a tehetség hiányát jelenti, hanem csupán előjelét, a mínuszt, azaz működésének a normálissal ellentétes irányát... Az antitalentum egzakt tényekkel, hiteles adatokkal, megbízható statisztikákkal dolgozik, sőt maga is fölfedez, összeállít ilyeneket. „A mű, amit ügyesen létrehoz, szintén *anti*: antireális, miközben megtévesztően reálisnak látszik. Meghamisítja a múltat, téved a jelent illetően, jövő-jóslatait pedig sorra megcáfolja a történelem. Támasza a materialista-alkatú embercsoport, amelyik a világnak csak materiális jelenségeit képes felfogni, s ezért belőlük szűri le elméleteit. E típusból verbuválódik a vezérürü híveinek eliteje, az ún. „értelmiség”. Az antitalentum a tömeg függvénye, akkor is, ha erőszakkal uralkodik rajta, akkor is, ha néptribuni szuggesztíójával fogja gyepelőbe, akkor is, ha a kegyeiért udvarolva tartja nyeregben magát” – mondja Várkonyi. Tehát vagy strici, vagy szoknyavadász, vagy selyemfiú... Ellenzékbe szorulva elbújik a föld alá. Az igazi talentum ilyenkor megpróbál nyíltan szembeszállni, vagy belső emigrációba vonul. „Az antitalentum hálózatot sző, álnevet vesz fel, elméletet gyárt, amely nem mélyebb felismerés, akaratlan megvilágosodás szülte, mint a nagy rendszerezőknél szinte törvényszerűen, hanem tanulmányok, gyűjtőmunka, folytonos alakítás vagy mániákus agytiprás

gyümölcse.” Az alkalom elmúltával ezeken az elméleteken túlhalad az idő: az élet maga alá temeti, meghazudtolja. De addig is: rész-igazságait működtetve képesek funkcionálni. A munkásságot nem Marx elméleti fejtegetései érdekelték, hanem az, amit a saját bőrén érzett: a *kizsákmányolás*, az ez ellen fordítható osztályharc, s a megvalósítás eszköze, a *proletárdiktatúra*. S a jövőkép, amely elfojtott vallásos indítatásból táplálkozott: a *munkásparadicsom* ideája. Hatalom- és bírásvágy vezeti a proletariátus harcát, s ezt azért érezheti jogosnak és igaznak, mert eltipróját is ugyanez a két nemtelen ösztön vezeti. „Az éhfarkas háborúja az erszényes hiéna ellen.” Ujra és újra!

Marx és a tudományos szocializmus tana ellenzékben látszik életképesnek, addig, amíg diadalra nem jut valahol, mert akkor kiderül, hogy tarthatatlan és megvalósíthatatlan. Paradicsom helyett megvalósul a Pokol. „Ich hasse alle Götter” – gyűlölök minden istent, a marxi szó lépcsőfok Leninnek, ördögi trónjához.

Várkonyi világosan beszél; nem védelmezi a kapitalizmust, csak különbséget tesz: „A proletariátus harca a kizsákmányolás ellen emberi, politikai és gazdasági jogaiért jogos és igazságos volt, Marxék harca a politikai hatalomért jogosulatlan és erkölcsstelen.” Ezt a tények igazolják: a kommunista diktatúrákban – paródiaként – csak az egyenlőség vált valóra: egy hártavékony uralkodó rétegen kívül mindenki hordja a láncokat... Marx – mondja Várkonyi – valójában parazita; a kenyérkereső foglalkozás a mozgalmi vezérek természete ellen való. Ezért fogadja el Engels részvény-jövedelmeiből az anyagi támogatást, a British Múzeumtól a háttérteret és íróasztalt, ezért szivattyúzza barátait és jóakaróit...

„A lét határozza meg a tudatot” – talán a legelterjedtebb marxista közhely; illetve közhelynek álcázza magát, a közhelyek konvencionális igazságtartalma nélkül. Még ma is hangoztatják – mindennapi társalgási panel-elem, jópofa fordulat; sokan el sem gondolkoznak rajta, honnan és kit idéznek, s valójában milyen téveszmét tartanak életben a könnyed hangoztatással. Marx fejre állította Hegel közlését, miközben azt hirdette, éppen hogy a talpára állította... Otromba tudatlanság ez, ami odáig vezet, hogy az érzékelhetőséget teszi meg az objektív valóság egyetlen „kritériumává.” Hiszen már szerte a világon folyik a kísérletezés, tanulmányozzák azokat a jelenségeket, amelyek nem magyarázhatóak az anyag, a fizika eddig ismert törvényeivel, sőt ellenük mondanak. S mit szólunk ahhoz a logikai bukfenchez, hogy Lenin a „tudat reformját” hirdeti? Mert a megreformált tudat fogja kialakítani az új társadalmi viszonyokat! Tehát szögesen szembefordul saját alapelvével, s Hegelt igazolja. A kommunista ideológia a gazdálkodást, az *eszközt*, annak szerepét emelte meg, abszolutizálta. Pedig a gazdálkodás a társadalom szervezetében ugyanazt a szerepet tölti be, mint az állati-emberi szervezetben az anyagcsere, ami szükséges a szellemi funkciók elvégzéséhez, de nem okozza – mint ahogy a benzin sem okozza, hogy az ember repülni tud.

Az osztályharcok története is paradox nonszensz, mondja Várkonyi, a történelem nem jött volna létre, ha csak az ellentétek diktálnák életünket. Az összetartó erőknél mindig nagyobbaknak kellett lenniük, mint a széthúzóknak ahhoz, hogy az ember valami nagyot alkosson – ellenkező esetben elbukik az ország, mint például Mohácsnál. Soha fájdalmasabban aktualizálható szavak!

A munkásság forradalmait sem a munkásság, hanem a polgárság indította el; voltaképpen *kispolgári életforma* lebegett a résztvevők szeme előtt – s semmi sem úgy lett, ahogy a marxisták jósolták, a kapitalizmus előrehaladtával. Várkonyi összegzésében a valóság: „Osztályharc helyett az osztályhatárok elmosódása; a középosztályok lemorzsolódása helyett megduzzadásuk; a proletariátus megduzzadása helyett viszony-

lagos csökkenése; a tőke halmozódása helyett megoszlása, szegényedés helyett a jólét emelkedése; forradalom helyett bérharc; parlamentáris küzdelem, végül polgárosodás.” De a megjósolt katasztrofális végkifejlet (egyeduralom, korlátlan kizsákmányolás, elszegényedés, s az a helyzet, hogy a dolgozók csak láncukat veszíthetik) mégis megvalósult valahol, csakhog – keserű ironia! – éppen a Szovjetunióban, a bolsevizmus birodalmában: létrejött a gazdaságilag abszurd kapitalizmus, társadalmilag rendőr-állam, politikailag egyszemélyes korlátlan önkényuralom. Az ún. „Nagy Októberi Forradalom” nem volt nagy; nem októberben, hanem novemberben történt, és nem volt forradalom, mert a nép nem vett részt benne... Az alvilág démonai szabadultak ki, s Lenin nyitotta ki a szelepeket. Fontos megjegyeznünk: Várkonyi tudatosan rombolja le a „jó Lenin” – figuráját, akit később a „gonosz Sztálin” követett. Mert a későbbiekben csak az kelt ki, amit Lenin vetett el, s előtte Marx kínált fel, mint csoda-magot. „Mindenható” tudományuk ékes cáfolata, az a más irányú, de közös gyökerű megvalósulás, hogy „a szocialista világforradalom helyett ennek átlós ellentéte, a fasiszta diktatúra kerekedett felül világszerte, s a legnagyobb erővel éppen a legfejlettebb kapitalizmus és legszervezettebb proletariátus országaiban”. Színre léptek a jobboldali diktátorok – s az emberiség sodródásában, tehetetlenségében szörnyű árat fizetett. A Sátán hol a bal zsebéből, hol a jobb zsebéből ugrasztotta a világra a rettenetben tehetséges szolgálait.

Fájlalhatjuk, hogy Várkonyi Nándor monumentális könyve nincs befejezve, torzó; de olyan torzó, mely nekünk, további munkálkodóknak a meglévő mű pontos arányai és a határozott anyagkezelés nyomán, hitelesen folytatható. Várkonyi a „a horog-keresztről” szóló, tervezett fejezetben bizonyítva ugyanolyan higgadt tárgyilagossággal mondott volna el minden elborzasztó részletet erről a gyilkos áramlatról, s kibomló szellemi következtetései e téren éppoly evidensek lettek volna, mint a vörös csillagos kommunizmusról írottak. A rövid, de velős utalások is ezt bizonyítják.

Mert a sodródás – akár a bal part, akár a jobboldal zátonya fenyeget – egyaránt veszélyes. Akik Várkonyi Nándor közléseit tiszteletteljes kritikával illetik, vagy éppen sommásnak tűnő ítéleteit mentegetik – gyakran hivatkoznak arra, hogy bizonyos tényekről, tudományos felfedezésekről a maga korában és elzártságában nem tudhatott. Igaz. De számomra nem az a lényeg, hogy miről *nem* tudott, hanem az, hogy amiről tudomással bírt, *arról és abból mit is tudott meg!* A korban, amelyben élnünk engedtetik, s az ál-korszellemre, amelyre számosan utalnak, nincs jellemzőbb, mint az a szomorú tény, hogy a Várkonyi Nándor, Hamvas Béla, a kései Kodolányi által megtalált és képviselt világ-igazság még mindig nincs a középpontban – még mindig csak szellemi csemege, ínycsafalat különnek bélyegzett rokon-gondolkodók számára, nem pedig egyetemes táplálék, vitamindús kínálat a lélekben lesóványodott, sodródó emberiségnek. Hiszen az *antitalentum* az, ma is, aki a terepet makacsul uralná, aki kotyvaszt, kever, mindent generálszósszal önt nyakon, vagy nemes ízeket ront speciális ízesítés címén, s ugyanakkor elspórolja a valóban odaillo fűszerezést; ha odakozmál, az „így az igazán finom!” negédes líhegést híveitől elvárja.

Az *antitalentum* kártékonyabb, mint az egyszerű gyomor-állat, ahogy Várkonyi az eltömegesedett egyént nevezi; kártékonyabb, mert tehetsége van, s ezáltal hatása, befolyása. Figyelni kell rá; sejtethető, hogy éppen az antitalentum az, aki kígyót-békát kiált rá, ha Várkonyi életművébe véletlenül belekukkant. Az életmű ismeretében mondhatom, a beidegződött, konvenciókon nevelődött „szakmabeli értelmiség” egy része is megbotráncozhat Várkonyi szavain. Botrány? De olyan botrány kicsinyített

mása, amelyet Jézus Krisztus is okozott, éppen a törvénytudók közt, amikor eljött a Törvényt betölteni. Gyanítom, ma a legkevésbé szellemi az az ember, akinek ez a foglalkozása, s ezt gyakorolva mégis az anyagban fúrja egyre mélyebbre magát – s a szellemnek kedvesebb az a kétkezi, aki napról-napra teljesíti a fennmaradás isteni parancsát, küszködve arca veritékével, teóriák nélkül, de bízván – bízva.

Mert a világnak nincs vége. Várkonyi is tudja; másképp nem lett volna értelme megírnia azt, amit megírt. Csak az a behatárolt, szegény Magyarország, ami néki akkor adatott...! Ez vitte néha a grafitszürkéből tintafeketébe. Mára már még élesebben kitetszik minden *egyoldalúság* veszélye, ma már szerencsére nem muszáj az anyagot istenné tenni, így talán szabad felismerni az anyagban *is* működő isteni szubsztanciát. Le kellett idáig fűződni, hogy aztán a matériát átlelkésítve – a Kozmosz új tapasztalásával – emelkedhessünk vissza. Az anyag agresszív eltaszítása: lebegés az űrben, hontalanság. Az anyag jóakarató, figyelmes használata: utazás hazafelé. Ez Várkonyi végső reménye is, amikor így beszél:

„Vallás és tudomány közt helyreállt a béke. Röviden és szaván fogva Nietzsche: Isten feltámadott. Ha a tömegállat lelkében még halott, az nem Isten problémája többé, hanem a típusé: fel tudja-e küzdeni magát az állati sorból?”

Az ötödik ember – az Atlantisz, a Vízözön utáni ötödik kulturkorszak embere, Rudolf Steiner definícióját alkalmazva, *még* mi vagyunk. De belőlünk és utódainkból formálódik *már* a hatodik ember... A hatodik ember, a tisztábban látó és tisztultabban élő ember jövetelének jeleit Várkonyi csak előrevetítette: szívfájdalom, hogy a könyvét nem ezzel fejezhette be; talán a legnagyobb szívfájdalom éppen ez a hiány. De a legnagyobb felelősség is: *önerőből* megállni a sodrásban, irányt venni és nekiveselkedni, újra és újra.

FRITZ MIHÁLY: ZSUZA